

בינתיים מפסידים לאורך כביש הצפון

"אולי את יודעת מה זה המקום המוזר הזה? אין טלפון, אין חימום, הכל עצים להסקה. איזה קור. עכשיו בדיוק אבא שלי הלך, הביא לי ציוד. את יכולה להגיד לי איך אני יזהה את האנשים פה?". בכניסה למתת, לבוש סרבל מהבית רכוס עד צוואר ורועד מקור, עומד חייל אחד ומחכה שיעברו שבועיים והוא יחזור לסיורים על הקו. דווקא יש טלפון, ווידאו, ושתי קומות, ואמנם גם תנור מוסק בעצים, בביתה של יעל אמיתי, בחלק התחתון של המצפה, מעט נמוך מ-840 המטרים שנתנו לו את שמו הגימטרי. היא מורה לחינוך גופני בסאסא, שהיתה בגרעין המייסד של כרם שלום וחיתה במשך כמה שנים עם בעלה, אהרוני, בבית ספר שדה הר מירון, עד שנפלה לידיהם סוף סוף ההזדמנות לבנות להם בית משלהם.

מתת הוקם בחורף 1979-1980 כחלק מתכנית המצפים – חוליה בנסיון מתמשך להביא יהודים לגליל. באזור הזה – על כביש הצפון, מראש הנקרה לסאסא – התהליך החל ב-1938, עם ייסוד חניטה ואחריה אילון ומצובה. ב-1949-1950 הוקמו המושבים לימן, גורן, יערה ושומרה, קיבוץ ראש הנקרה והעיירה שלומי, וב-1962 הוכרז מבצע סו"ס – סוף סוף – שבמסגרתו הוקמו המושבים זרעית, שתולה ונטועה.

מה עושה מייסדת של כרם שלום בתכנית שנולדה בגלל אימת הפער הדמוגרפי ומטרתה המוצהרת ייחוד הגליל? זה רק על הנייר, היא אומרת, היא באה לכאן מסיבות אישיות והקשר עם השכנים הדרוזים הוא בריא. בכמון – על ראש הר המשקיף על ראמה, מרר, דיר חנא, ערבה וסחנין – לא היתה מתיישבת.

מתת עטוף בריח העצים הבווערים, וכשהשבילים ריקים – ובכל הגליל ההררי הרחובות ריקים עכשיו – הריח חריף עוד יותר. 'למעלה', היכן שאיש מזוקן וזעף מסיע מריצה עמוסה בולי עץ ושני ילדים משחקים כדורגל ברוח, נמצאים הקרוונים הצהובים של המועמדים. רק שלוש-ארבע משפחות יזכו כעבור שנה – אחרי שייפגשו עם ועדת הקליטה של המצפה ויעברו בהצלחה את הבחינות הגרפולוגיות והפסיכולוגיות של הסוכנות היהודית – להתחיל לבנות את ביתם, במחיר של דירת חדר וחצי בתל אביב. הם יצטרפו למורים, לעובדי החברה להגנת הטבע, למגדלי העצים, לנפת, לחוטב העצים, להומיאופת, ללבורנטית, למורה ליוגה, למהנדס, לאחות, לעובדת הסוציאלית, ליצרן האהילים הסיניים ולזוג הפנסיונרים שחיים שם, מתוך זיקה גבוהה הרבה יותר לקיבוץ סאסא הסמוך מאשר למושב נטועה הסמוך לא פחות ולבית הספר בתפן מאשר לזה שבמושב מעונה לידו ממש.

גליה, הבת הקטנה של יעל ואהרוני, לומדת בכיתה ה' בבית הספר בתפן; אורן, האמצעי, לומד בכיתה ח' בסאסא. לבית הספר מגיעים בהסעה. אבל לחוגים אחרי הצהריים – גלגליות וצופים וגיטרה חשמלית – ההורים מסיעים. גם לחברים, כשצריך. וצריך, כי כמה ילדים כבר יש ביישוב של 30 משפחות. זיו, הבן הבכור, לפני גיוס, למד גם הוא בסאסא ובגיל 13 החליט לעבור לגור שם. הוא אמר לאמא שלו: מתת זה מקום שאי אפשר לגדול בו.

לצורך הקמתו של מתת הגיע מינהל מקרקעי ישראל להסדר עם הבעלים של הקרקע, הכפר הדרוזי חורפיש. הוא נועד להיות "מצפה קטן של 15-25 משפחות", ובמשך השנים השתנו הגדרתו ויעדיו הרשמיים כמה פעמים. עכשיו מדברים שוב על הרחבה. המצפה נכלל בתכנית של הסוכנות להרחבה ולהקמה של יישובים חדשים בגליל ובצפון (הקשורה, לדברי יוזמיה, ל"שינויים גיאופוליטיים"). אמיתי אומרת שדיברו אתם על קליטת 100 משפחות, והם "לא ששים לזה". יש הסכמה שצריך להרחיב, אבל מתווכחים איך לעשות את זה ואיפה בדיוק. מכל מקום, תהליך הקבלה יקוצר בקרוב: יוותרו על שנת הנסיון ויסתפקו בראיונות עומק עם הוועדה.

שטחו של מתת כולל 30 דונם מטעים, המתחלקים בין שש משפחות. מגדלים שם דובדבנים, גפנים, זיתים, הדסים. דברים שעוזרים להרגיש קרובים לקרקע, לא פרנסה. במושב נטועה לא אהבו את זה, אומרת אמיתי. אם מחלקים את הקרקע – שייתנו להם. הם תבעו, הפגינו וגם עקרו שתילי זיתים. עכשיו היחסים קורקטיים. בעצם אין קשר.

*

כיכר עגולה ומטופחת מקדמת את פני הבאים לנטועה. מעליה מתנוסס מגדל הצופר. נטועה, כמו מתת והמושבים שתולה וזרעית הקרובים, נמצא ממש על קו הגבול. כמו כל יישובי האזור הוא מוקף גדר בטחון ובלילה ניצב בשער שומר, אבל בפנים – עכשיו, בזמן רגיעה – יש תחושה של חצר גדולה משותפת: אופנים של ילד, נעלי בית, פה ושם תריסים פתוחים; נון שלנטיות של מקום שאינו מצפה לאורחים לא קרואים.

ריק גם כאן, עד שמופיע גולן על טרקטור. איפה כולם? בבתיים. לא עובדים? עובדים. במושב? חלק. הרבה בחוץ. מנכ"לים, בעלי חברות הסעה, כאלה. הוא נולד כאן? כן. ויישאר? בטוח. אמנם האחיות שלו בתל אביב, אבל זה בינתיים. אחרי הצבא הוא חוזר. עכשיו סליחה, הוא ממחר, שלום.

מערבה משם, בכפר הבדווי ערב אל עראמשה, יגיד אחר כך מחמד סוידאן: בנטועה כולם בעלי חנויות בנהריה ויש להם דירות שם. תלכי לזרעית, בוכים שם הרבה.

*

על הכביש השוויצרי הצר ומלא המהמורות שעובר בנטועה, שתולה, זרעית ושומרה, פוסע לו בנחת תן זהוב. הוא מתחיל להתרחק לאטו למראה המכונית, שולח מבטים חשדניים, ורק כשמגיעה לפתע משאית הוא מזדרז ונעלם בסבך החורש. הרבה תמרון נדרש ממנו כדי לא להיפצע מגדרות התיל המתוחות מימין ומשמאל, נתמכות בכלונסאות דקים. רצף התיל נקטע מדי פעם בשערי רשת נעולים, שחלקם מובילים לאתרי טיולים וחלקם לצירים המשולטים בשמות קוד תלמודיים. ערימות של פסולת בניין ומתכת בשולי הכביש מסמנות שמתקרבים למקום יישוב. זרעית.

*

ריח חריף של זבל תרנגולות וקרקור שלא נפסק, שלדי סככות ומכלים חלודים, בתים פשוטים רובם והרבה חצרות מוזנחות מבהירים שכאן, בזרעית, מנסים להתקיים בעיקר מחקלאות.

חקלאות בהר פירושה בעיקר מטעים ולולים, ועוד מעט, בשומרה, יטענו ז'ינט ומרדכי, ויליאם ובנו מישל שבתנאים שיטתיים הקיום מאלה הוא בעצם כמעט בלתי אפשרי.

*

תזונה נכונה וריפוי בעשבים זה ממש מטמטם, קובע ויליאם זרקא לקראת סופה של הפגישה הארוכה בבית אחותו וגיסו, ז'ינט ומרדכי דדוש, אחרי שסיפר בפרוטרוט על נפלאותיה של הכמוסה להשחרת השיער. קדמו לזה הרבה דברים פחות נלבבים שאמר. הוא גדל מידות ומאוד כריזמטי, יליד טוניס, בשנות הששים לחייו. קודם היה מנהל חברה בנהריה ועכשיו הוא מפעיל מלטשה ביתית במושב ומשמש רכז המים של היישובים באזור. הוא דוחה בתוקף את הצהרת גיסו: ויליאם הוא האינטלקטואל של המושב.

מה יהיה כאן בעוד עשור או שניים? דבר אחר. הערבים בגליל יבקשו אוטונומיה. תהיה אולי אינתיפאדה. הממשלה הזאת, עם כל הטלאים שהיא שמה, לא תוכל להסתיר את זה. המושבים כולם בדרך להיות יישובים קהילתיים. המגמה היא לעבות חלק קטן מהחקלאים במכסות של עובדי חוץ, להקים שכבה של חקלאים טהורים, שיהיו רק השלמה לחקלאות המבוססת על עזה וירדן. ודור הבנים? הם חוזרים כדי להרוש (לרשת, לרשת, מתקנת ז'ינט) את משקי ההורים, לעשות אותם למשקי עזר. הם בונים את עצמם על מקצוע אחר ומחפשים איכות חיים. הזיקנה שלנו, הוא אומר, תהיה קשה בהרבה משל הורינו כי התרגלנו לרמה אחרת. מה שרוצים, זה לעשות מאתנו גרוטאות.

אתה זורק כל מיני משפטים, אתה חושב על כל מיני דברים, שאני לא יודע... עונה לו מרדכי. הילדים שלנו ימשיכו להתיישב במושבים, ואחריהם הילדים שלהם. הנה הבן שלך, מישל, למד מקצוע בבית ספר טכני של חיל האוויר אבל זרק הכל הצידה והעדיף להיות חקלאי במושב. מישל וגם בנם הבכור של מרדכי ז'ינט – 'הבנים היורשים' – מעבדים את החלקה שהיתה שייכת לסבים, כמו רבים מבני הדור השני שנשארים במושבים.

מרדכי נולד במרוקו, בעיירה קטנה כמו נהריה (כמו נהריה של פעם, מתקנת ז'ינט) והגיע עם הוריו לישראל בדצמבר 1954. באניה, הוא מספר, החתימו אותם על איזה נייר להקמת מושב. לא היה להם מושג מה זה. העמיסו אותם על משאיות, הורידו אותם במושב גורן, ובמאי 1955 העבירו אותם לשומרה.

שומרה, היא תרביחא הערבית שתושביה גורשו בנובמבר 1948, יושבה תחילה בידי הונגרים שנכנסו לבתים הריקים ואחר כך עזבו. ב-1951 הגיעו התימנים, ועזבו. נותר גרעין קטן של סורים שאליו הצטרפו 50-60 המשפחות הצפון אפריקאיות.

עשו עלינו נסיונות, אומר מרדכי, ומצהיר, תובע ומתרה שלא יטעו לחשוב שהוא בוכה. הביאו אותם לשם כדי לחזק את קו הגבול בכלל, ואחרי שעסקו במשך שש-שבע שנים בעבודות יזומות – סללו כביש, עדרו סביב עצי התאנה הערביים – החלו בקק"ל להכשיר להם חלקות קטנות לחקלאות. נטעו עצי תפוח, אבל הזנים – 'בננה', 'אין כמוהו' – היו מסוג ירוד. ב-1965 החלה הסוכנות לבנות לולים, אבל בכל לול שמו רק 150 תרנגולות. לא לחיות ולא למות. עשר שנים והגדלה משמעותית של הלולים נדרשו עד שהתרגלו למקום. אבל הלול לא פירנס ומרדכי, כמו הרוב, השלים הכנסה בחוץ. הוא היה רכז הקניות של המושבים באזור.

בלי העבודה בחוץ לא היה הבית הזה, הוא אומר, ומשרטט בידו את פינת הטלויזיה והסלון, המטבח ואזור חדרי המגורים, שהספיקו בנוחות, אבל לא הרבה יותר מזה, להם ולשלושת ילדיהם.

ב-1987 התהפך העולם. ארגון הקניות של המושבים התמוטט והמושב התפרק לפרודותיו. אין מזכיר, מחסנאי, גנן, רכז מטעם, אין הנהלת חשבונות מרוכזת והעיקר – אין ערבות הדדית. זה טוב? מאוד, אומרים מרדכי וזינט וויליאם ובנו מישל, וזה גם בריא. יותר לא יחייבו אותנו בגלל מפעלים כושלים שלא ידענו עליהם, יותר לא תפעל שיטת החמולות. וזה לא גרם לגידול בפערים? גרם ועוד איך, אומר מישל, בכל יישוב יש חמש-שש משפחות של מטופלי רווחה. תמיד היו כאלה, וקודם עוד יותר, אומר מרדכי.

ישנו חוק הגליל, שמבטיח לחקלאים כאן הכנסה ממכסה מסוימת של ביצים, גם אם לא ימכרו את הכל – כ-2,000 מטילות, שיחד עם המטעים מבטיחות הכנסה של כ-2,500-2,000 שקל בחודש; וישנו חוק גל, שנועד לפתור את בעיית החובות הקולקטיביים. אז מה לא בסדר? כל פעם אומרים משהו אחר: תגדלו בלי חשבון, תגבילו – אומר מישל – ואז הרבה מהכסף הולך על פינוי עודפים, שמתחלק שווה בין כולם. חוץ מזה משלמים באיחור גדול: בסוף נובמבר קיבלנו את הסובסידיה של יולי. וזה לא בעיות של כולם? לא בדיוק. במושבים במרכז לוקחים את הפרייבט ומוכרים 50 קרטונים בעשרה שקלים. ובכלל, האדמה שם שווה הרבה והמשקים נעלמים. בונים מחסנים, אולמי שמחות. מי ירצה לבנות כאן?

יש התפוררות כללית נפשית. איבדנו אמונה בכל מסגרת, אבל אנחנו שבויים בישן, אומר ויליאם וממשיל בעזרת הסיפור האמיתי הבא: לפני שלוש וחצי שנים לא היתה במושב מרפאה. במשך שנים קיבל המושב מכל אחד, דרך הכרטיסיה, את הכסף של קופת חולים. בגלל המזכיר, או המסגרת של הוועדים, או הארגון קניות – לא משנה מי, הוא לא רוצה להאשים אף אחד – הכסף לא הגיע ללשכת המס. לשכת המס סגרה את העסק והציעה לפתוח את המרפאה מחדש למי שישלמו את חלקם בחוב. 37 חברים הסכימו. שלשום, הוא אומר, הגיע צו עיקול מההוצאה לפועל בירושלים לטובת לשכת המס על חוב אגודת שומרה בסך 100 אלף שקל. בנושא הזה של המושבים, מסכם ויליאם, כל מי שיכול לנגוס בבשר – נוגס. אנחנו רחוקים מלראות את קו הסיום. ומה עם החוב? ביחס לזה יש לו כבר תכנית.

*

בשלוש ורבע אחרי הצהריים יורד הערב על כביש הצפון. במשרד המועצה האזורית מעלה יוסף, ליד גרנות, נשאר כמעט לבדו ראש המועצה, אבי קרמפה. איש בהיר, גדול וצרוד, שנבחר לפני שנתיים וחצי ברשימה עצמאית, למרות שהוא חבר מפלגת העבודה. המועצה הזאת לידתה במרד: בסוף שנות ה-50 קם דור ההורים במושבים, שמאס באפליה לעומת הקיבוצים, ודרש אוטונומיה. אחר כך הצטרפו לתחום השיפוט כמה מצפים "שאף אחד אחר לא רצה". עד היום יש למועצה מובלעות בתחום מועצות אחרות, ולהיפך. המתח בין הקיבוצים – "החומר הטבעי של ההנהגה המקורית" – לבין המושבים, התפוגג, אומר קרמפה, אחרי שנות שלטון הליכוד. הם התיישרו למטה, ותקועים היום באותה ביצה של משבר כלכלי ופשיטת רגל אידיאולוגית.

משבר המושבים הגדול הביא לשינוי בתפיסת תפקידה של המועצה והיא היום הגורם המתווך העיקרי בין התושבים לרשויות.

מה עוד עושה המועצה? אוספת זבל, מגננת, דואגת להסעות, מעורבת ביוזמות חינוכיות, במתנ"סים ושותפה ביוזמות התיישבותיות. היא מונה 22 יישובים – 16 מושבים וששה מצפים – הפרוסים על פני כ-190 אלף דונם, ובהם כ-10,000 תושבים. יש בה שלושה בתי ספר יסודיים, מעונות יום בכל יישוב ותיכון גדול. תקציב המועצה ב-1989-1990 היה כתשעה מיליון שקל וקרמפה מקווה שיעלה עכשיו ל-25 מיליון. לא כולל תקציבים עקיפים ממשרד החינוך, למימון פרויקט ביוב משותף עם מועצות אחרות, ועוד.

בשתי המצאות מקוריות מתגאה קרמפה: "ליווי חינוכי" – מבוגרים שמעסיקים את הילדים בהסעות במסלולים הארוכים, והמתנ"ס הנווד – מדריכים שעוברים בין היישובים ומעבירים שם את החוגים, במקום לקבץ משתתפים מכל קצוות המועצה. כמה זמן יישאר בתפקיד הזה? לפחות עוד קדנציה. הוא לא ממהר לכנסת, עדיף להגיע עם יותר נסיון מוניציפלי, כמו שלמה בוחבוט למשל.

*

בשעה ארבע וחצי הכביש כבר שרוי בעלטה כבדה. משמאל נראים האורות של מושב גורן, ואחרי קיבוץ אילון. הזאבים האלה, הם רעים? שואל יאן, שהגיע מצרפת לבקר את סבא שלו בקיבוץ ועכשיו יצא לשמוע את התנים בחוץ. אבל השעה מוקדמת מדי, ואפשר לשמוע רק צרצרים. סבא שלו, יוסף דקל, הוא הגנן של הקיבוץ, האחראי במסגרת תפקידו על בית הקברות. ביומיים האחרונים טרח על הכשרת קברו של בומקה: חפר בור, הכין דליי חול, והעיקר – בנה סככה להגן מפני הגשם. על המצבה יעמידו אחר כך אגרטל מוזאיקה תוצרת המפעל של הקיבוץ, מהסוג ששיבצו בו בסבלנות אין קץ את כל קירות חדר האוכל.

בזכות השקפת עולמו של הגנן והקשיים התקציביים, חצרות אילון אינן עשויות מאוד. הצמחיה מעורבת וגולשת, את השבילים מסמן חצץ במקום אבני שפה. אבל על השבילים האלה מתהלכים אנשים מודאגים. דבורה רובינשטיין, למשל, בת 38, ילידת הקיבוץ, שעזבה לתקופה קצרה וחזרה, והיא ממונה עכשיו על הגנים. הקיבוץ על פרשת דרכים, היא אומרת, ועדות לא מאוישות, לא מוצאים מחליף למזכירת המשק הפורשת, לא ברור מה יהיה. בעלון הקיבוץ כותבים החברים במפורש על חשש מפירוק.

אין מספיק מקורות פרנסה יחסית לגודל האוכלוסייה, מודה מזכירת הקיבוץ, רותי רגב. וזה קיבוץ גדול יחסית – 700 תושבים. באילון יש מפעל למוצרי דגים ופירות ים כשרים – "שף היס", שהקיבוץ שותף בו ב-40% בלבד; מפעל לשינוע – "עשת אילון", ובית המלאכה למוזאיקה. יש גם חקלאות – אבוקדו, בננות, נשירים, רפת ולול פיטום, ותיירות צימרים. אלא שהמפעלים, במקרה הטוב, מאוזנים או נושאים רווח קטן, הקיבוץ מסובך בהסדר החובות המשלים שאינו מסוגל לעמוד בתנאיו והוא לא מצליח להיחלץ מהפער בין ההוצאות להכנסות.

אילון הוא קיבוץ עם רמה תרבותית גבוהה יחסית, אומרת רגב. הוא איפשר לבניו לצאת ללמוד מוקדם ועכשיו הוא נסמך במידה רבה על עבודה שכירה: פועלים

משלומי, מעראמשה, מנהריה; ערבים באריזה, יהודים בייצור, והקיבוצניקים בניהול. כולם עובדים בחוזים אישיים ומרוויחים משמונה שקלים בשעה (ערביות) עד 160 שקלים ביום, משכורת אחידה לחברים. גם המטפלות ברובן שכירות מהיישובים באזור. ב-14 בינואר 1949 כתב יוסף ויץ, מנהל מחלקת הקרקעות של הקק"ל, לאשתו: "זה המעשה שעלינו לעשותו. יבואו יהודים וישבו לקרקע. הכפרים יתמלאו והוויכוח על החזרת הערבים יתם מאליו [...] משום שעולים אלה פניהם למושבים [...] חוששים דברי הזרם הקיבוצי". הוא מתייחס לעניין, גם בקשר ליישובי הגליל ההררי, כמה וכמה פעמים. רגב לא יודעת על כך דבר, אבל בהחלט זוכרת יחסים של פטרונות. הניתוק היה הדדי, היא סבורה, אחרי שהתברר שלא ניתן ליצור שיתוף פעולה על בסיס של שווים וגם כי בני המושבים רצו להוכיח את עצמאותם. היה ניסיון לשלב ילדי מושבים בבית הספר בקיבוץ, אבל הוא נכשל. ההבדלים התרבותיים היקשו על שני הצדדים. אמנם בגנים יש כמה ילדי מושבים, אבל לא צריך לצפות ליותר מדי, היא מסכמת.

*

יאן נרגש. עוד מעט יקח אותו מחמוד לטיול בטרקטור של הגננים. מחמוד עלי, שבדיוק גמר להסביר לחברה אחת איך להגיע לביתו של חבר אחר, מגיע לקיבוץ ברבע לשש, בהסעה מערב אל מעראמשה, וגומר ברבע לשלוש. הוא בן 44, אב לשמונה, שנולד בחירבת אידמית, עכשיו תל חורבות בדרך לכפר.

בצדי הכביש התלול והמתפתל שמוביל לעראמשה מונחים שלדי עצי אורן יבשים. מחלה קשה היכתה לפני כארבע שנים באורן הירושלמי השתלטן והותירה את עצי האורן הקנרי, את אורני הסלע, את הארזים ובעיקר את הצמחיה הטבעית, צמחית החורש, שיכלה עכשיו – בהיעדר הצל של האורנים והמחטים הרעילות – לפרוח.

אלה ואלון אלה עצים שנשארים, אומר עלי בחירבת אידמית, ומראה על עץ האלון היפה שבצלו התחתן. ושם, הוא מצביע על ריבוע בטון בצלע ההר, היה הצריף שלי. הבדווים בני שבט ערב אל עראמשה, מחמש משפחות – מזעל, מגיס, סוידאן, גמעה ומשפחת עלי הקטנה – חיו משנות ה-40 ועד 1979 בחירבת אידמית. הם עסקו בחקלאות – גידלו טבק, חומס, פול, עדשים, חיטה וצאן. לפני כן חיו באהלים, חלקם עבדו כאריסים של ראש שבט אל ממלוח שהתיישב באזור. בני משפחת סוידאן התגוררו עד 1950 באדמות שעליהן הוקם לימים קיבוץ אידמית. הם עברו משם בצו מינהל לחירבת אידמית, ואחר כך לעראמשה. בשנת 1970, בלחץ מינהל מקרקעי ישראל, החלו תושבי חירבת אידמית לעבור לריכוז החדש, מצפון-מזרח לכפר המקורי. את היחסים עם הקיבוצים מגדיר עלי פנטסטיים, מעל ומעבר. עוד בשנות השלושים הבריחו להם מזון ונשק מלבנון.

את מתיהם עדיין קוברים תושבי עראמשה לעתים בחרבת אידמית. עלי מתיר את החבל הקושר את שער בית הקברות, ונעמד ליד קבר בתו שמתה ממום בלב בגיל חודשיים. בניתי אותו לבד, הוא אומר. לא רחוק מכאן, הוא מוסיף, קבורים שלושה מחבלים.

עראמשה נמצאת על הגבול ממש, אבל היא לא הוכרה עדיין כיישוב קו עימות. למעשה היא כלל אינה מוגדרת מבחינה בטחונית. זה אומר שאין בה חדרי ביטחון, גדר ביטחון, שער

ושמירה והיא אינה זוכה לתקציבים מיוחדים, כמו שאר היישובים באזור. בניה משרתים בצבא.

בכפר יש כ-950 תושבים, רובם עובדים בקיבוצים ובמפעלים באזור. יש בית ספר יסודי, בלי חימום ובלי מקלט, שלא מזמן תרמו לו חברים מאילון מקרר. חטיבת הביניים היא בכפר דנון, והתיכון בכפר יאסיף, שם גם עורכים את הקניות. מי שמגיע ללימודים גבוהים, בדרך כלל עוזב. הכפר מנוהל בידי ועד שבראשו איש מפ"ם, מחמד מזעל. אוטובוס מגיע שלוש פעמים ביום.

אל הכפר מצטרפים באחרונה תושבים משני כפרים בדוויים לא מוכרים מאגודת הארבעים – ג'ורדייה ונווקיר. ג'ורדייה חצוי בין ישראל ולבנון – חלקו הלבנוני נקרא אל דהאר – ויש בו 16 משפחות; בנווקיר הסמוך יש שמונה משפחות. שם התגורר מוכתר ערב אל עראמשה, בבית אבן. הם אינם מחוברים לרשת החשמל והביוב ואת המים הם מקבלים, באופן לא רשמי, מעראמשה. הגישה לשני הכפרים היא אך ורק מכביש המערכת, ופירושו של דבר שהיא נחסמת עם כל אירוע בטחוני או מזג אוויר קשה.

בדרך חזרה לכפר מצביע מחמד סוידאן, בן 31, רווק, מהנדס תעשייה וניהול שלמד בבוסטון וחזר לכפר, על נחל שוצף במורד ההר: הביוב של קיבוץ אדמית. מואזין קורא מגג בית סמוך וסוידאן מספר על יוזמה שלו, יחד עם עלי ושני חברים נוספים: הם הקימו עמותה, נור-איסלאם שמה, והחלו לבנות מתנ"ס. יהיה שם מסגד – כדי לא לקומם אף אחד – וגם ספריה, חדר כושר, מועדון לזקנים ומקלט ציבורי. עלות הפרויקט, הם מעריכים, תגיע ל-900 אלף שקל. בינתיים הוציאו כ-400 אלף – 150 אלף מתוכם מענק משרד הדתות והיתר תרומות תושבי הכפר ואנשי עסקים. אחר כך, במושב יערה, יזכירו בני משפחת עבדל גאני הבדוויים את המסגד שנבנה, אבל לא יהיה להם מושג בדבר המתנ"ס. סוידאן רואה קדימה: הפרויקט הבא הוא מרכז אודיו-ויזואלי למורשת הבדוויים; רק לא גמל ופינג'אן ואוהל שחור. קול יריה קוטע את דבריו. רצים החוצה לברר; איזה שכן ניסה את הנשק.

*

עראמשה, אומר סגן ראש המועצה האזורית מטה אשר, גלעד ענבר, זה פזורות של שבט. הכפר התפתח בצורה משונה בגלל הצורך להפריד שם בין החמולות. התשתית קשה. אבל עובדה שאין שם משטרה, צבא וצווי הריסה. יש משא ומתן ממושך עם מינהל מקרקעי ישראל, המועצה מנסה לתווך. הם אומרים שאין חדרי ביטחון? זה כי הם עברו על החוק ולא בנו. בנינו להם בית ספר ב-1982, ואיך הוא נראה. אי אפשר רק לבוא בדרישות למועצה. בניין המועצה, בכניסה לנהריה סמוך לכביש החוף הסואן, הומה אדם. זאת מועצה של קיבוצים וגם ראשיה באים משם: ענבר מבית העמק; ראש המועצה, יהודה שרביט, מכברי. יש בה גם שמונה מושבים, שלושה כפרים ערביים ושני מצפים (המכונים עכשיו "יישובים קהילתיים"); 20 אלף תושבים ב-220 אלף דונם. הרבה תעשייה, הרבה חקלאות ולא מעט תיירות. מה מעסיק מועצה כזאת? פינוי אשפה, הסעות, הדברים הרגילים. עובדים בגרעון גדול, כמו כולם, אין ברירה. על התקציב הוא לא רוצה לדבר. ענבר מתעורר לחיים כשעולה פרשת כביש חוצה ישראל. תוואי הכביש הזה קיבל אישור סטטוטורי רק עד לצומת תמרה.

צפונה משם – לא ברור. ובגלל זה מתעכב מתן אישורים להרחבות במפעלים, למשל. ביישובי הגליל המערבי דווקא יש תמיכה בכביש, מוסיף ענבר, אבל הם רק משלים את עצמם שייצא להם מזה משהו. יש לו, כמו לעמיתו מהמועצה השכנה הצנועה, יחסים מורכבים עם הירוקים, גורמי שמירת איכות הסביבה, שחורגים לטעמו מתפקידם ובמקום להסתפק בהערות ובייעוץ הם מונעים פיתוח. חלק מהזיהום אצלו, הוא אומר, נגרם בגלל מעלה יוסף והרשויות האחרות שנמצאות בגובה.

*

באחת המובלעות הלא מקריות בתחום שטח השיפוט של המועצה נמצא מושב יערה. שם גרים אסי ויניב בן אברהם. עוד מעט יירד גשם ואסי יושב עם שקית מהמכלת על מדרגות הבית של סבתא שלו, מחכה ליניב שהלך להביא קרטונים של ביצים כי אצלם נגמר.

בן כמה אתה?

כיתה ז'.

כמה זמן אתה גר פה?

משהייתי קטן. קודם גרנו בשלומי ולפני זה בנהריה. אבל עכשיו אנחנו מוכרים ועוברים לנהריה בחזרה.

אתה רוצה לעזוב?

כן. אין פה חברה, אין מה לעשות.

יש לכם משק?

יש לול ומטע. אבל לא עובדים במטע.

איפה אתה לומד?

באזורי, בצומת כברי.

מתי אתה קם בבוקר?

בשש. בשש חמישים וחמש יש הסעה לבית ספר. חוזרים בשתיים וחמישה.

ואז?

אני הולך ללול לאסוף ביצים. זה עשר דקות. אח שלי מאכיל את התרנגולות.

ואחרי זה?

משחקים כדורגל.

מה עם חברים?

יש לי חבר בשומרה.

איך אתה מגיע אליו?

אני הולך לשם ישר מבית ספר וישן אצלו.

אבא שלכם עובד במשק?

הוא עובד סדרן במסיעי כפירים. זה מונית. לאסי די נמאס והוא קם ומתחיל לבעוט בגביע דני ריק. בינתיים הגיע יניב. הוא בן 15, לומד בחטיבה העליונה בתיכון האזורי.

אתה אוהב את יערה?

זה מקום טוב למי שיש לו אוטו ויכול לנסוע. לילדים זה באסה.

תחזור לכאן כשתהיה גדול?
לא. אני אגור אולי בתל אביב. אחות שלי, היא ביי"א, מתה על תל אביב.
מה אתה עושה אחרי הלימודים?
משחק כדורגל. מרוב השעמום אוהבים רק כדורגל פה.
אתה טוב בזה?
בטח. אני אהיה שחקן. וגם אסי.
יש חוגים או משהו כזה?
רק בבית ספר. פה הגרעינריות מארגנות דברים במועדון. מדברים, צוחקים. פעם בשנה
נוסעים למרכז קנדה במטולה. לפעמים הולכים לטייל בהרים.
אתה יוצא לבלות?
בסוף שבוע, למועדון פלדיום בנהריה.
יש לך חברה?
לא. תהיה, אבל לא מהמושב. רק מהבית ספר. מהמושב – רק ידידים, לא יותר.
חוץ מכדורגל, תלמד מקצוע אחר?
לא יודע. אני לא חושב שאני יכול לעשות בגרות. אם אני יראה שזה קשה, אני לא אלך
לבגרות.
ואתה, אסי?
לא חושב.
חשוב לכם להרוויח כסף?
חשוב, חשוב.
אסי מעיר: פעם הבאנו 14 בטוטו, לפני איזה שנה, אז קנינו את המעיל הזה ליניב.
כמה הרווחתם?
יניב: איזה 9,000 שקל. עזרתי לאבא בסוברו. בשאר קניתי בגדים ובזבזתי על יציאות. יש לי
טעם אלגנטי. בבית ספר כולם מתלבשים יפה, יש תחרות.
יש לכם קשר עם הקיבוצים?
פעם הייתי באילון עם אמא שלי, היא עובדת שם בבית קשישים.
מה אתם חושבים אחד על השני?
הקיבוצים מקבלים מלא כסף, יותר מאתנו. בכיתה יש לנו שני ילדים מנהריה והם יורדים על
המושבים. אומרים לנו: לכו לחור. זה מעצבן.
גם מעליב?
לא מעליב. מעצבן.
מה אתם מרגישים למדינה?
לפעמים מרגישים שאנחנו לא קשורים. הרגשה שלא מתייחסים אלינו. יענו, אנחנו לא חיים
בארץ ישראל.

שולי הכבישים ביערה, הכיכר ומגרש החניה ליד המכלת צבועים כחול-לבן, כמו בהרבה מושבים באזור. לקישוט. על גבעה באמצע המושב מתנשא מבנה ריבועי, דמוי מצודה, של תחנת משטרה בריטית, המשמשת היום את הצבא ומשמר הגבול. תחנות כאלה יש גם בשומרה ובסאסא. בקצה המושב נמצאת שכונת הבדווים, תושביו המקוריים של המקום.

דבר ראשון עבדל גאני עבדל גאני מצהיר: היהודים ואנחנו כמו אחים. הוא בן 78, נולד במקום כשעוד היה כפר בדואי בשם אל-סואנה. בשנות הארבעים שיתף פעולה עם היהודים, אחר כך ברח ללבנון, חזר לגור בקרבת מקום אבל ביתו פוצץ ולבסוף היקצה משרד הביטחון לו ולמשפחתו בתים ביערה. בנו נהרג בזמן השירות הצבאי, אשתו מתה זמן קצר אחר כך, אבל הוא לא מתלונן. מלבד על משרד הבריאות, שלא משלם לו מספיק פיצויי נכות.

מן הצד מעיר ללא הרף הערות סרקסטיות צעיר חגור אקדח, שבולע מלים בקצב מסחרר של מתבגרת, ומסרב בכל תוקף להזדהות. בשל תפקידו. את השכנים היהודים הם אוהבים. יש אצלם שש משפחות שכולות, והשכנים היהודים היו תמיד הראשונים לנחם ולהציע עזרה. הכעס הוא על המוסדות: לכולם במושב בנו חדרי ביטחון, רק להם לא, למרות שב-1982 נפלה קטיושה באחד הבתים; בספר הטלפונים שפירסמה המועצה שכחו אותם ורק אחר כך תיקנו. בבחירות המקומיות הם לא משתתפים, כי רק אז נזכרים בהם. ויש עוד עניינים שאסור לדבר עליהם, כי אולי הם יסתדרו בסוף.

ילדי יערה הבדווים לומדים עם היהודים, גם בגנון הדתי. וכך יודעת נכדתו של עבדל גאני ליטול ידיים, לא להדליק אש בשבת ולאכול מצות בפסח. לא מעט מים זרמו בנחל בצת מאז 1983, כאשר ועד המושב קרא לתנועת המושבים לסלק את הבדווים.

*

בשעת ערב מאוחרת, בפאב-מסעדה-קיוסק 'המקום' בשלומי, חמש דקות מיערה, שולח יעקב זגורי את בתו הביתה, לקומה למעלה, להביא קופסת חומוס ופותרון. הוא נולד ברבאט, היה קצין תחבורה אזורי כאן כששירת בקבע, וב-1974 החליט לעבור לעיירה. עכשו יש לו את העסק, שמרוויח בעיקר מהילדים שבאים לפנות ערב, והוא גם החזן של בית הכנסת המרכזי. שלומי, הוא מודיע, לא תגדל. אין אדמות, הכל שייך לקיבוצים. לא שצריך לקחת מהם, אבל יחד עם העניין הבטחוני, יש בעיה.

זה נכון, אומר אמיר נעמן, שמחזיק את המסעדה המשפחתית על הכביש בכניסה לעיירה, אבל חוץ מזה שלומי מנוהלת כמו משפחה מסוכסכת – הכל תככים בין ראש המועצה לאופוזיציה. אפילו שלומית – שכונה חדשה מעבר לכביש שרק באחרונה יצא מכרז לרכישת 11 יחידות דיור שנבנו בה – רחוקה מאוד ממה שהבטיחו. הוא נולד בשלומי וחי בכפר שלומי ליד אזור התעשייה, ובכל זאת הוא שם. המלצרית במסעדה ושוטף הכלים בטוחים שיעזבו.

בשלומי יש כ-5,000 תושבים. היא נוסדה ב-1950, על חלק מאדמות הכפר הערבי אל-בצה שתושביו ברחו וגורשו. מאז הקמתה, פחות או יותר, שבים ועולים בכל פעם רעיונות מרעיונות שונים לתיקונה. סיפורה מוכר, הוא סופר לא פעם. אחת הגרסאות האחרונות, סרט שהוקרן בתכנית מבט שני, פגעה והכעיסה מאוד.

כשמתחיל הגשם עדיין נראים הרחובות של שלומי מטופחים למדי – מדרכות, גינון, שילוט נאה. אבל רבע שעה אחר כך הופכת רשת הכבישים, באחת, לדלתה גועשת. כאילו התפרץ פתאום משהו מבטן האדמה.

*

האוטובוס שיוצא מיערה בחמישה לשבע פונה בשלומי שמאלה, עולה בכביש המתפתל למצפה מנות ולמושב עבדון ולבסוף מגיע לבית הספר האזורי גליל עליון בצומת כברי. אזורי לילדי המושבים. ילדי הקיבוצים לומדים בקיבוץ כברי עצמו. קליה הילו, מחנכת בי"א, רכזת פרויקט תמיכה והמורה המלווה את מועצת התלמידים, הודיעה לפני 15 שנה שאם לא יקבלו אותה לכאן, היא עוזבת את המקצוע. בגלל האוכלוסיה המיוחדת, בגלל הקשרים המשפחתיים ובגלל החום של המזרחים, שהם הרוב בבית הספר.

בבית הספר יש כ-970 תלמידים – בחטיבת הביניים ובחטיבה העליונה – וצוות גדול במיוחד של 100 אנשי צוות. הצוות הזה כולל מספר יוצא דופן של מורים גברים ולא מעט מפעילים של תכניות תמיכה. יש סיוע לחלשים מאוד ועכשיו עובדים על תכנית למצטיינים, אבל הרבה מאמץ מושקע דווקא בבינוניים, אלה שעל הסף, במגמה לפתח אצלם מוטיבציה ולהוציא כישורים לפועל. פרויקט מב"ר (מסלול בגרות רגיל) שאותו מרכזת הילו פועל כבר שנתיים ומטרתו להביא תלמידי מה שמכונה מסלול מקצועי רגיל לעשות מקסימום בחינות בגרות. ההכנה כוללת סיוע של מכון חיצוני וסדנאות להורים. פרויקט עשר פלוס נועד לתלמידי כיתות ז'-ח'. במסגרת הזאת בוחרות שתי מאבחנות, אחרי בדיקה פרטנית מורכבת, כשלושים תלמידים בעלי פוטנציאל לעבור את הסף ולהצליח, שמוחתמים על "חוזה" וזוכים לתכניות העשרה מיוחדות. השיטה שמפעילים בפרויקט היא פרי פיתוח עצמאי, המשלב אלמנטים משיטות קיימות. שלא לייחוס אומרת מישהי שהבעיה הקשה היא דמות החיקוי בבית, גם כאשר השדר המילולי חיובי.

כרמית דוד-פור ממושב עבדון, תלמידת י"א המתמחה במדעים-פיקוד ובקרה ועושה חמש יחידות בפיסיקה מהצד, היא גם חברה במועצת התלמידים, מדריכה בתנועת בני המושבים ורהוטה מאין כמוה. בית הספר, היא אומרת, מוגדר כמשפחה. אין מרחק בין המורים לתלמידים. מה התכניות שלה לעתיד? ללמוד הנדסאות ואלקטרוניקה. לא באוניברסיטה; זה יותר מדי עיוני. אם יתאפשר, תלמד י"ג-י"ד, אבל זה רחוק וקשה. כן, היא תתחנן אחרי הלימודים ותעבוד. היא מתכוונת לבסס את החיים על ידי עבודה וכסף ומיקום. ההתבססות היא לפני הכל.

*

תמיד קוראים לה כשמגיע מישהו, אומר אביה של כרמית, אברהם, בחדר הבקרה של מחלקת ערבובים במפעל מילוז, על כביש החוף לא רחוק מצומת בצת. יש לו לול מטילות שיבטיח לו, בעזרת חוק הגליל, 500 אלף ביצים בשנה הקרובה, אבל מזה לא מתפרנסים, ולכן הוא עומד עכשיו ליד המחשב ו"מעביר חומר" – מערבב כמה סוגי הדריס לתרכיז. הוא עובד במפעל חמש שנים, כלומר שהצטרף אחרי קריסתה של תשלובת מילואות שמילוז היתה חלק ממנה. וכמו כל מי שהצטרפו אחרי המשבר, הוא חתום על חוזה אישי. את סיפור ההתמוטטות הוא

מכיר מצד אחר: מאות פועלים פוטרו ב-1988 – "פרשו מרצון" כלשון ראש הוועד אז – חלקם מהמושבים באזור. הוא עובד ברעש, למרות שאינו שומע אותו עוד, ובענן ריח חריף של פרי על סף ריקבון, ומשתכר 2,600-3,000 שקלים שכר בסיסי ועוד פיצויים, פנסיה וקרן השתלמות. יש רק בעיה אחת: עד לאחרונה עבדו כולם במשמרות של 12 שעות. העובדים לא עמדו בזה יותר, ולמרות שהרוב אינם מאוגדים חתמו על עצומת מחאה. ההנהלה ויתרה והפחיתה את שעות המשמרת לתשע ולעשר שעות. לכאורה הפחיתה. בפועל, אומר דוד-פור, יוצא לו לעבוד 12 שעות פעמיים-שלוש בשבוע. אבל הוא לא מתלונן; אם הוא צריך משהו, הוא פונה לערן ישירות.

ערן כהנא, סמנכ"ל המפעל, אומר שהוא לא משלה את עצמו וגם לא את האחרים. הפועלים פה יודעים שבמצב הנוכחי של המפעל אין להם מה לדרוש יותר, הוא אומר. ההנהלה מנסה לעשות שינויים מסוימים, לא דרמטיים, כי זה בפירוש בעייתי. "המצב הנוכחי של המפעל" הוא העובדה שהשוק בתחום – מוצרי הדרים ועגבניות – עומד בתחרות עולמית קשה ושמילוז – היחידי בין מפעלי הייצור של מילואות שלא נמכר אחרי המשבר – נמצא בניהול בנק הפועלים. הוא תושב נהריה, שעבד במפעל כמהנדס ומנהל ייצור, עזב לשנתיים וחצי וחזר ב-1993. גם מנהל המפעל הוא תושב נהריה. אין יותר קיבוצניקים בתפקידי הניהול הבכירים.

*

אין פה שום בעיה מיוחדת של זיהום הסביבה, אומר דוד בראון, חבר קיבוץ ראש הנקרה, אולי חוץ ממילוז שמזרימים את שפכי העגבניות שלהם לים. את הסביבה – עצים ואבנים, היסטוריה וגיאוגרפיה, ארכיאולוגיה וגיאולוגיה – הוא מכיר לפני ולפנים. בראון הוא ממייסדי החוג המשותף לידיעת הארץ, מיתוס אזורי שנולד ב-1953. הוא יושב בדירת הקיבוץ הנאה שלו, רחוקה שנות אור מהחדרים הפשוטים של אילון, ומפצח פחמי תפוחי אדמה ששכח להוציא מהתנור.

ראש הנקרה נוסד ב-1949, הוא שייך לתק"ם. 600 תושביו מתפרנסים מהרכבל בנקרות, שבראון היה ממקימיו, ממעבדה לריבוי צמחים, שם הוא עובד עכשיו, ממשתלה, מטעי אבוקדו ובננות, לול הודו ורפת. לא מזמן שיפצו את המסעדה באזור הנקרות, אירגנו הכל סביב נושא השלום, ובינתיים הם מפסידים.

מתי סללו את כביש הצפון? ב-1938, עד לתרביחא. מה נשאר ממה שהיה? ארכיאולוגיה, פילבוקסים, הכנסיה של באסה, המסגד, עוד המון דברים. למה נטעו באזור הירוק הזה יערות? הציונות מצאה ארץ צהובה, משעממת, חצי ריקה, רצו להלביש אותה שמלה ירוקה. אמרו גם שככה יהיה יותר חמצן, אבל התברר שזה מדלל את מקורות המים. והיה גם ייעור במסגרת של עבודות דחק. ומה, באמת, היחסים עם המושבים? תשמעי סיפור: משפחתו של עמיחי עמיעד שנהרג בליל הגשרים החליטה לייסד מלגה על שמו. חשבו מה לעשות, ולבסוף קבעו שיממנו לימודים לילדים מהאזור. פנו למנהלי בתי הספר שימליצו על תלמידים, עד שהגיעו לקבוצה של המועמדים הסופיים. נפגשו איתם, שאלנו כל מיני שאלות ומפני שזה היה כמעט בדיוק שנה אחרי יום האדמה וכולם פחדו ממה שיהיה, שאלנו את אחת

המועמדות, ילדה מעבדון, מה זה יום האדמה. היא ענתה: זה היום שבו הקיבוצניקים לקחו למושבים את האדמות. מובן שהיא לא קיבלה את המלגה.

[1994]